

УДК 37:013

О.І.Гулай

Луцький національний технічний університет

ДИНАМІКА МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ У СИСТЕМІ СТУПЕНЕВОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню навчальної мотивації студентів. Розглядаються особливості структури навчальної мотивації студентів на підставі опитування і кластерного аналізу.

Ключові слова: мотив, мотивація, навчання.

Актуальність дослідження. Компетентнісний підхід в освіті потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі, яка існує об'єктивно, для «усіх» учнів, на суб'єктивні надбання одного учня, що їх можна виміряти. Очевидною є реалізація ідей гуманістичної парадигми у рамках компетентнісного підходу. Головною метою освіти є саморозвиток, самовдосконалення особистості, а її завданнями – озброювати методологією творчої діяльності, проектування та передбачення можливих наслідків майбутньої діяльності. Діяльність людини – це цілеспрямований процес, детермінований усвідомленими мотивами. Мотивація як рушійна сила поведінки і діяльності людини, безумовно, займає провідне місце у структурі особистості, пронизуючи усі її структурні утворення: направленість, характер, емоції, здібності, психічні процеси та ін..

Аналіз досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. З.Н. Курлянд дуже влучно називає мотивацію «пусковим механізмом» підвищення якості освіти [6]. Розвиток мотивації повинен бути процесом керованим. Починається він з професіоналізації процесу навчання у вищій школі шляхом створення професійно-креативного навчально-виховного середовища, головними складовими якого є сучасні засоби та методи навчання, що мають чітку професійну спрямованість, інноваційні технології навчання, науково-дослідна робота студентів різного рівня складності тощо. У такому освітньому середовищі, як зазначає З.Н. Курлянд, складається система умов організації життєдіяльності майбутніх спеціалістів, які спрямовуються на формування їхнього ставлення до світу та до своєї майбутньої професійної діяльності, стимулюється розвиток інтелектуальних та особистісних характеристик студентів.

Навчальна мотивація виступає частковим видом мотивації, включеної у навчальну діяльність. Як зазначає І.А. Зимняя, цей вид мотивації визначається рядом специфічних для цієї діяльності факторів, таких, як:

- освітня система, освітній заклад, де здійснюється навчальна діяльність;
- організація освітнього процесу;
- суб'єктивні особливості того, хто навчається (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка і т.д.);
- суб'єктивні особливості педагога, насамперед система його відношення до учнів та педагогічної діяльності;
- специфіка навчального предмета.

При аналізі мотивації навчальної діяльності необхідно не тільки визначити домінуючий мотив, але і врахувати цілісну структуру мотиваційної сфери людини. Навчальна мотивація характеризується направленістю, стійкістю та динамічністю і має ієрархічну структуру. До неї входять потреба у навчанні, смисл навчання, мотив навчання, ціль, емоції, відношення та інтерес [7].

Фактори і умови розвитку пізнавальних і професійних мотивів відображають різноманітні аспекти навчання і особистісні характеристики суб'єктів пізнавального процесу: від специфіки цілей, змісту, умов навчання, використаних педагогічних технологій до індивідуальних психологічних характеристик тих, хто навчається.

Важлива задача педагога полягає в тому, щоб знайти на кожному етапі розвитку учня найбільш адекватні мотиви, відповідно перетворюючи і переосмислюючи задачі, які педагог ставить перед учнями. Свідоме навчання передбачає, перш за все, усвідомлення основ і смислового змісту положень, що засвоюються в процесі навчання, на протигагу формальному, механічному заучуванню пустих формул та необґрунтованих тверджень. Вона суттєво проявляється у мотивах навчання, у відношенні учня до навчання і того, чому він навчається. Для

того, щоб учень по-справжньому включився у роботу, потрібно зробити поставлені в процесі навчальної діяльності задачі не тільки зрозумілими, але і внутрішньо сприйнятливими, тобто щоб вони набули значимості для учня і знайшли, таким чином, відгук і опорну точку в його переживанні [9, с. 539]. Погоджуємося із думкою Е.М. Ваврук: персональний вектор розвитку кожного учня не завжди збігається з напрямком руху у велику науку: не всім бути Ейнштейнами [3]. Але із задоволенням і користю вчитися здатні всі. Для цього процес навчання має бути сконструйований з максимальним наближенням до запитів і можливостей особистості.

Педагоги повинні зробити навчання значущим для учня, студента, використовуючи різноманітність методів викладання та вивчення матеріалу, позитивні емоції і природну цікавість, забезпечуючи високі очікування, показуючи студентам, як управляти їх власними інструментами навчання. Погоджуємося із думкою американського педагога К. Трасі, що внутрішня мотивація досягається при створенні позитивного навчального середовища [11].

Г. Розенфельд [5], наприклад, виділив такі наступні контент-категорії мотивації навчання :

1. Навчання заради навчання, без задоволення від діяльності або без інтересу до предмету, який викладається.

2. Навчання без особистих інтересів та вигод.

3. Навчання для соціальної ідентифікації.

4. Навчання заради успіху або через боязнь невдач.

5. Навчання за примусом або під тиском.

6. Навчання, засноване на поняттях і моральних зобов'язаннях або на загальноприйнятих нормах.

7. Навчання для досягнення цілей в повсякденному житті.

8. Навчання, засноване на соціальних цілях, вимогах і цінностях.

Приймаємо до уваги ознаки повноцінної навчальної мотивації, обґрунтовані Л.І. Гриценок [4], а саме: полімотивованість навчальної діяльності (має включати й пізнавальні мотиви, і широкі соціальні мотиви навчання, мотиви досягнення успіху тощо); структурованість мотивів; ієрархія мотивів; розвиток (ускладнення) мотивації навчальної діяльності; зростання стійкості й усвідомленості мотивів; перерозподіл співвідношення зовнішніх і внутрішніх мотивів на користь останніх.

Незважаючи на численні праці психологів та педагогів стосовно проблеми мотивації, недостатньо досліджені зміни мотивації у процесі навчання особистості в системі ступеневої освіти.

Мета статті – дослідити мотиви навчальної діяльності студентів, встановити динаміку мотивації навчання у системі ступеневої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження навчальної мотивації студентів проводили за методикою Н.Ц. Бадмаєвої, яка вдосконалила опитувальник А.А. Реана та В.А. Якуніна [2, с. 151]. У дослідженні опитано 94 студенти першого курсу Луцького національного технічного університету та 104 студенти Ковельського коледжу. Студентам запропоновано оцінити від нуля до трьох балів 34 твердження (див. табл. 1), які характеризують комунікативні, професійні, навчально-пізнавальні, широкі соціальні мотиви, а також мотиви творчої самореалізації, уникнення невдач та престижу. Відповідність тверджень та груп мотивів наведена у табл. 2. Критеріальна, конкурентна валідність та ретестова надійність методики досліджувалася Н.Ц. Бадмаєвою та колегами на вибірці старшокласників та студентів.

Мотиви навчальної діяльності студентів

1	Вчуся тому, що мені подобається вибрана професія.
2	Щоб забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності.
3	Хочу забезпечити своє майбутнє.
4	Щоб дати відповіді на актуальні питання, що відносяться до сфери майбутньої професійної діяльності.
5	Хочу повною мірою розвинути задатки, що є у мене, здібності і схильності до вибраної професії.
6	Щоб не відставати від друзів.
7	Щоб працювати з людьми, треба мати глибокі і всебічні знання.
8	Тому що хочу бути в числі кращих студентів.
9	Тому що хочу, щоб наша група стала кращою у вузі.
10	Щоб заводити знайомства і спілкуватися з цікавими людьми.
11	Тому що отримані знання дозволять мені добитися всього необхідного.
12	Необхідно закінчити інститут, щоб у знайомих не змінилася думка про мене як про здібну і перспективну людину.
13	Щоб уникнути засудження і покарання за погане навчання.
14	Щоб мене поважали у колективі.
15	Не хочу відставати від однокурсників, не бажаю опинитися серед тих, що відстають.
16	Тому що від успіхів в навчанні залежить рівень моєї матеріальної забезпеченості в майбутньому.
17	Успішно вчитися, скласти іспити на «4» і «5».
18	Просто подобається вчитися.
19	Потрапивши у вуз, вимушений вчитися, щоб закінчити його.
20	Бути постійно готовим до занять, відповідати на парах.
21	Вчуся зараз, щоб успішно продовжити навчання на подальших курсах.
22	Щоб отримати глибокі і міцні знання.
23	Тому що в майбутньому думаю зайнятися науковою діяльністю за фахом.
24	Будь-які знання пригодяться у майбутній професії.
25	Тому що хочу принести більше користі суспільству.
26	Вчуся, щоб стати висококваліфікованим фахівцем.
27	Щоб дізнаватися нове, займатися творчою діяльністю.
28	Щоб дати відповіді на проблеми суспільства і життєдіяльності людей.
29	Бути на хорошому рахунку у викладачів.
30	Добитися схвалення батьків і оточуючих.
31	Вчуся заради виконання обов'язку перед батьками.
32	Тому що знання надають мені впевненості у собі.
33	Тому що від успіхів у навчанні залежить моя майбутня кар'єра.
34	Хочу отримати хороший диплом, щоб мати переваги перед іншими

Групи мотивів

Шкала	Мотиви	Номери тверджень
1.	Комунікативні	7, 10, 14, 32.
2.	Уникнення	6, 12, 13, 15, 19.
3.	Престижу	8, 9, 29, 30, 34.
4.	Професійні	1, 2, 3, 4, 5, 26.
5.	Творчої самореалізації	27, 28.
6.	Навчально-пізнавальні	17, 18, 20, 21, 22, 23, 24.
7.	Соціальні	11, 16, 25, 31, 33.

У результаті дослідження виявлено відмінності у структурі мотивації на різних етапах системи ступеневого навчання. Встановлено, що у структурі навчальної мотивації першокурсників вищого навчального закладу домінують професійні мотиви (див. рис. 1), сумарний рейтинг яких складає 235 балів. Другу сходинку посідають близькі за змістом соціальні та комунікативні мотиви (210 та 205 балів відповідно). На третій сходинці – навчально-пізнавальні та мотиви престижу (198 та 194 бали). Мотивація уникнення посідає останнє рангове місце. Хоча для певної групи студентів вона є сильним спонукальним фактором. Спостерігається слабка обернена кореляція мотиву уникнення із навчально-пізнавальними мотивами.

У структурі навчальної мотивації студентів коледжу домінують комунікативні мотиви та мотиви престижу (див. рис. 2), сумарний рейтинг яких складає 226 балів. Другу сходинку посідають соціальні, професійні та навчально-пізнавальні мотиви (216, 212 та 208 балів відповідно). Мотивація уникнення, хоча й посідає передостаннє рангове місце, є достатньо сильним спонукальним фактором. Якщо для студентів вишу ця група мотивів має загальний рейтинг 148, то для студентів коледжу – 185. Очевидно, це пов'язано із віковими особливостями: у молодшому юнацькому віці уникнення покарання є вагомим стимулом поведінки, при дорослішанні ці фактори стають менш важливими.

Дослідник мотивації досягнення Х. Хекхаузен зазначає, що орієнтація на успіх сприяє швидкісному, зосередженому процесу розв'язування задачі, тоді як очікування невдачі призводить до напруження, блокування, привнесення обмежень і перешкод при виконанні завдання. Успіх і невдача розцінюються як такі тільки в області задач середньої складності; досягнення чогось надто легкого не розглядається як успіх, а невдача у досягненні надто складного завдання не переживається як невдача [10, с. 23]. Співзвучною є також теорія реверсивності М. Дж. Аптера: у людини залежно від особливостей діяльності та зовнішніх обставин діють дві альтернативні системи – або уникнення, або активації [1]. В умовах дії системи уникнення підвищення активності пов'язані із зростанням напруженості, тривоги, а її зниження – з релаксацією, приємним гедонічним тоном. Навпаки, в умовах активації наростання активності приводить до позитивного емоційного збудження. Автор зауважує, що у кожної людини діють обидві системи, але спостерігається схильність до однієї з них.

Порівнюючи структуру мотивів студентів коледжу та вишу, можна зробити висновок: навчання у вищій школі відбувається під впливом професійних мотивів, тоді як на попередньому етапі освіти ці мотиви тільки формуються. Структура мотивації є більш диференційованою у студентів вишів. Тривожним є факт, що 5,7 % студентів коледжу та 9 % студентів вишу оцінили навчально-пізнавальні мотиви своєї діяльності нульовими балами. Більшість студентів цієї групи навчаються незадовільно, складають іспити з другої, а то й з третьої спроби, не бажають вчитися самі і заважають це робити іншим.

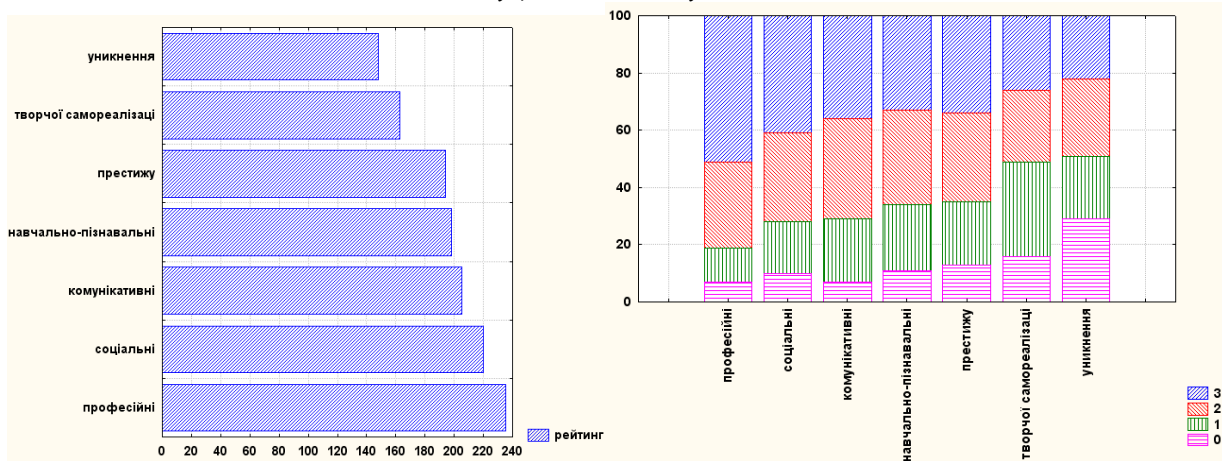

Рис. 1. Структура навчальних мотивів студентів ВНЗ.

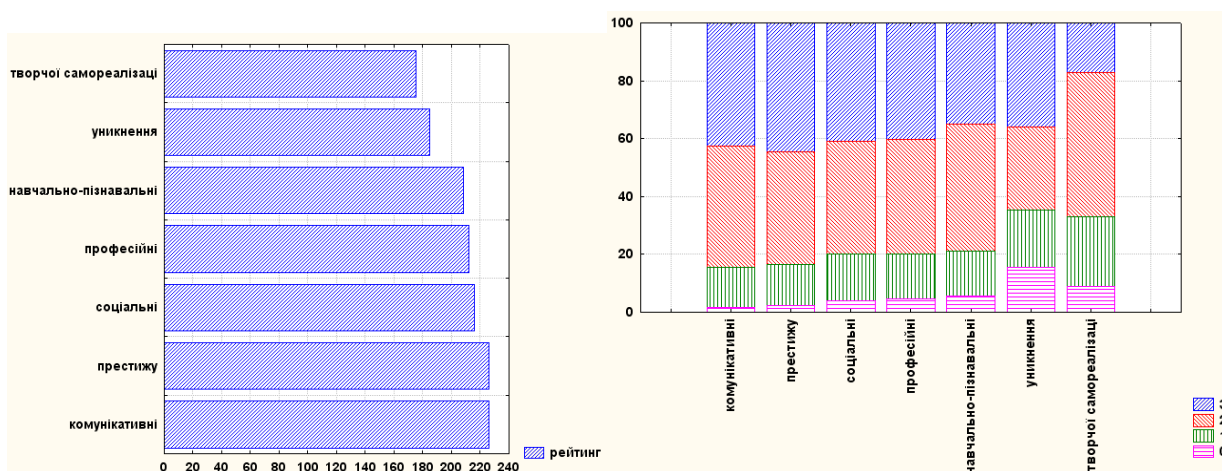

Рис. 2. Структура навчальних мотивів студентів коледжу.

Найвища ефективність навчання полягає не тільки у тому, що людину озброюють різноманітними знаннями та засобами пізнавальної діяльності, а у тому, що людина стає здатною до саморозвитку, самостійного опанування цими засобами. Тому однією з найважливіших психологічних умов становлення майбутнього професіонала є мотивація, пов'язана з реалізацією соціальних потреб вищого порядку, які спонукають людину до творчої активності. Система традиційного навчання, яке керується знаннєвою парадигмою, не розвиває у належній мірі творчого потенціалу особистості. Тому таку низьку рангову позицію займає мотивація творчої самореалізації (163 балів у студентів ВНЗ та 175 балів у студентів коледжу порівняно із 235 балами максимального рейтингу).

У результаті проведення кластерного аналізу отримано ієрарховану систему мотивів студентів вишу у вигляді горизонтальної деревовидної схеми (табл. 3). Кластерний аналіз було проведено методом деревоподібної кластеризації, мірою відстані слугувала відстань Чебишева, а кластеризація проводилася з допомогою стратегії Варда [8]. Виділено два великі кластери, що містять 12 і 22 твердження.

До першого кластера увійшли твердження, що характеризують в основному професійні, соціальні та навчально-пізнавальні мотиви.

Другий кластер поєднує мотиви уникнення, творчої самореалізації, частково навчальні та соціальні мотиви.

Горизонтальна структура схеми мотивації ілюструє взаємозв'язок між мотивами близьких рангів, вертикальна структура показує значимість мотивів у системі мотивації. Зокрема, максимальні рейтинги отримали професійні мотиви (твердження «Навчаюся, щоб забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності», «Хочу забезпечити своє майбутнє», «Вчуся, щоб стати висококваліфікованим фахівцем»). Мінімальний відгук знайшли твердження «Навчаюся,

щоб не відставати від друзів», «...щоб уникнути засудження і покарання за погане навчання», що характеризують мотиви уникнення.

Таблиця 3

Кластерна структура навчальних мотивів студентів ВНЗ

Кластери				Твердження	Мотиви
1.	1.1.	1.1.1.	1.1.1.1.	2, 3, 26	Професійні
			1.1.1.2.	1, 11, 16, 33	Соціальні
			1.1.2.	7, 17, 22, 24, 30, 32, 34	Навчально-пізнавальні
	1.2.	1.2.1.		5, 10, 15, 21, 29	Комунікативні
		1.2.2.		4, 8, 27	Престижу
2.	2.1.			14, 20, 23, 25	Соціальні, спрямовані на майбутнє
	2.2.	2.2.1.		12, 18, 19, 31	Навчальні
		2.2.2.	2.2.2.1.	9, 28	Творчої самореалізації
			2.2.2.2.	6, 13	Уникнення

Кластерний аналіз дозволив виявити групи провідних мотивів навчальної діяльності, їх ієрархічну структуру, на основі якої необхідно планувати навчальний процес, обирати засоби та технологію навчання, яка максимально забезпечуватиме високу якість освіти.

Висновки. Порівнюючи структуру мотивів студентів коледжу та вишу, можна зробити висновок: навчання у вищій школі відбувається під впливом професійних мотивів, тоді як на попередньому етапі освіти ці мотиви тільки формуються. Структура мотивації є більш диференційованою у студентів вишів. Для підвищення інтелектуального та творчого потенціалу студентів необхідні нові програми і нові форми навчання, де були б передбачені етапи формування розумової діяльності. Реально розвиваюче навчання неможливе без знання структури мотивації учнів та студентів, ролі її компонентів. Методи формування стійкої мотивації навчання будуть предметом наших подальших досліджень.

1. Аптер М.Дж. Теория реверсивности и человеческая активность // Вопросы психологии. – 1987. - №1. – С. 162- 199.
2. Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография / Н.Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2004. – 280 с.
3. Ваврук Е.М. Про мотивацію та мотиви вивчення математики / Е.М. Ваврук //Didactics of mathematics: Problems and Investigations. – 2005. – Вип.. 24. – С. 146-153.
4. Гриценок Л.І. Мотивація навчання студентів-правознавців / Людмила Іванівна Гриценок // Наук. вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. - № 4. – С. 179-188.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2004. – 46 с.
6. Курлянд З.Н. Професійно-креативне середовище ВНЗ – передумова підвищення якості підготовки майбутніх фахівців / З.Н. Курлянд // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 148. – С. 3-7.
7. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
8. Наследов А. Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А.Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2004. – 416 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии - СПб: Издательство «Питер», 2000 - 712 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – 2-е изд. / Под ред. Д.А.Леонтьева, Б.М.Величковского. - СПб.: Питер-пресс; М.: Смысл, 2003. – 864 с.
11. Tracy K. Intrinsic Motivation / Kim Tracy. – Режим доступу: <http://teachers.net/gazette/AUG00/tracy.html>.